Anadolu'dan Safevi Devleti'ne Göçler: Sebepleri ve Sonuçları

Elnur Neciyev*

Giriş

1501 yılında Azerbaycan'ın millî devletçilik tarihinde yeni bir dönem başladı. Şah I İsmail (1501-1524) Azerbaycan üzerine yürür, Nahcıvan yakınlarındaki kanlı Şurur savaşında Akkoyunlu Elvend Mirza'yı yener ve Tebriz'de Azerbaycan hakimliğini/şahlığını ilan eder. Budak Münşi Kazvini "Cevâhirü'l-aħbâr" adlı eserinde şöyle yazmıştı: *"Pâdişâh-ı 'âlem-penâh Tebriz'e revan oldu ve Azerbaycan saltanatının tahtına oturdu".*[1] Azerbaycan vilayetinin ele geçirilmesiyle kurulan bu devlet daha sonra fetihlerle 1514 yılına kadar Fırat nehrinden Kandehara, Kafkasya'dan Hint Okyanusu'na 3.500.000 km^2 olan geniş bir alanda hâkimiyetini kurdu. Safevi hanedan'ı, Kızılbaş devleti gibi tanınan bu devletin oluşumunda en önemli rolü aşiretleri oynamışlardır. Safevî Türkmen devleti, şeyh ve şah olan İsmail'e ve onun temsil ettiği harekata Anadolu, Azerbaycan ve diğer bölgelerden gelen konar-göçer kökenli Türkmen boylarının Kızılbaş olup oymaklar şeklinde kendisine katılması ile gerçekleşmiştir. Türk orjinli Safeviliğin etkisiyle özellikle Anadolu ve Azerbaycan halkı arasında çeşitli ilişkiler bağlamında göç hadisesi yaşanmıştır. Bu göçlerin analizi ve edinen sonucların sentezi Anadolu'dan Safevi Devleti'ne göçlerin sebep ve sonuçlarını daha iyi anlamak imkanı sağlayacakdır.

Göçü cemiyyetteki diğer yer değiştirmelerinden ayıran başlıca ölçü, göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi, yeni yerleşim yerinde yeni sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasıdır. Bu sebeple kısa süreli ve mevsimlik yer değiştirmeler göç sayılmazlar. Bir yer değiştirmenin göç sayılabilmesi için, süresinin en az bir sene olması gerektiği kabul edilir. Yer değiştirenin hayatını sürdürmük için seçtiği yeni yerleşim yeri, aynı ülkenin sınırları içinde ise "iç göç", ülke sınırları dışında ise "dış göç" terimi kullanılır. Göç eden insan sayısı veya miktarı, belirli bir zaman dilimi içinde, belirli bir yerleşme alanından dışarıya yönelik yer değiştirmelerin

* Ar. Gör., Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü/AZERBAYCAN, elnurneciyev@gmail.com ORCID: 0000-0003-3989-6257

1 Qezvini, Budaq Monşi, Cevaher el-exbar (Bexş-e tarix-e İran ez Qaraqoyunlu ta sale 984 hicri qemeri), Miras-e Miras, Tehran 1378, s. 119; Sarwar, Ghulam. History of Shah Isma'il Safawī, The Muslim University, Aligarh 1939, p. 38

sayısını ifade eder.[2] Göç edenlerin sayısı, kapsadığı alan göçe yol açan nedenlerle ilgili olarak değişir. Zira, göç sebepleri ve göç kararının oluştuğu mekanizmalar bilinmeden ne göçün anlamlı bir tahlilini, ne de göç teorilerini oluşturabilmek mümkündür. Göç sebepleri farklı olabilir; savaşlar, dini sebepler, ekonomik sebepler, kültürel sebepler, kültürel-siyasi sebepler, ailevi sebepler ve saire . Safeviler devleti tarihinde Anadoludan göç eden Türkmenler için hemen hemen bu nedenlerin hepsi görülmüştür. Özellikle de siyasi, dini ve ekonomik sebepler daha sık rastlanmaktadır.

Anadolu'dan Türkmen Göçleri

Osmanlı kaynaklarında "Kızılbaş" sözcüğüyle, genellikle, isyancı, talancı, rafizi, mülhid, zındık diye, Anadolu Türkmenlerinin kastedilmesi tesadüf değildir. Osmanlının dönme-devşirme tarihçileri, Türk ve Türkmen adlarını da Kızılbaş'a mensubiyetle, "*etrak-ı bi idrak*" (idraksız Türk, akıslız Türk), "*düşüncesiz, yaramaz Türk*", "*dinsiz Türkmen*" gibi, daha birçok karalayıcı, aşağılayıcı sıfatlarla anarlar.[3] Bütün menfi yakıştırmalara rağmen Anadolu ve Azerbaycan Türkmenleri Kızılbaş adıyla anılmaktan gururlanmışlar, "*kızılbaş sözünü bizzat kendilerini ifade etmek için iftiharla kullanmışlar, devletlerini (devlet-i kızılbaş), hükümdarlarını (padişah-i kızılbaş) ve ülklerini de (ülke-i kızılbaş) bu tabir ile vasıflandırmışlardır*"[4]. Fakat bu yaklaşımlar yeterli olmuyordu. Anadoludan göç edenler Safevi devletini memnun ettiği halde Osmanlı devletini hüzursuz ediyordu. Her şey yeterince açıktır. Osmanlı ailesi ve merkeziyetcilikle sorunlu uzun bir geçmişe sahib olan Anadolu Türkmenleri henüz 1500 yılında Şah İsmail'in Erzincan'a gelmesiyle onu çevreleyen Türkmen birliği yaratmışlardı. Bu tarihte düzenlenen Höbek kurultayında Türkmenler sanki nihai bir hesaplaşma için toplanmaktaydı.[5] Varsak, Tekeli, Dulkadir, Avşar ve Kaçar gibi pek çok Türkmen boyu şimdi Şah İsmail'in yanında ve çevresinde saf tutmaktaydı. Bazı Türkmenler ise yeni bir boy meydana getirmekteydi. Örneğin, Tokat havalisiyle, Sivas, Amasya, Ferava, Meşhed-i Vali ve bunun gibi diğer Rum beldelerinden olan bazısı göçebe ve bazısı şehirli Kızılbaş Türkmenleri toplanıp,

2 Taylan Akkaya, *Göç ve Değişme*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, s. 23; Arslan, Hüseyin, *16 yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 149

3 Nihat Çetinaya, *Kızılbaş Türkler: Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi*, Kripto, Ankara 2012, s. 398.

4 Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*, Güven Matbaası, Ankara 1976, s. III

5 Reha Bilge, *1514 Yavuz Selim ve Şah İsmail. Türkler, Türkmenler ve Farslar*, Giza Yayınları, İstanbul 2011, s. 65; Haneda, Masashi. *Le Chah et les Qizilbas – Le systeme militaire Safavide*, Klus Schwarz Verlag, Berlin 1987, s. 86-95

"Rumlu" boyunu teşkil etmiştir.[6] Yine Sivas, Amasya, Tokat, hatta Kırşehir'ye kadar yayılan "Ulu Yörük" oymağından kopmuş, Şah İsmail ve atalarına inanmış bazıları da "Ustacalular" oymağını meydana getiriyordu. Antalya, Teke yöresinin Türkmenleri Tekelü, Halep Türkmenleri'den gelip katılanlar ise Şamlu boyunu oluşturuyordu.[7]

Osmanlının Kızılbaş Türkler hakkında yaptığı şey, bilhassa siyasi faaliyet gösterenleri, faaliyetlerinin mahiyetlerine göre, cezalandırmaktan ibaretti. Örneğin II Bayezid 1503 yılında İç Anadolu'nun Karaman bölgesindeki kıpırdamaların ve isyanın devam ettiğini görünce, yeni zapettiği Adriyatik Denizi kıyılarındakı Modon ve Koron kaleleri yöresinde isyancı, asi diye tanımladığı 30.000 kişiden fazla Turgut ve Varsak Kızılbaş – Türkmen köylüsünü sürgün etti. Oruç Bey'in metninde ikinci Bayezid'in tepkisini ve siyasetinin izlerini okuruz: *"Sultan Bayezid... Bu hali bilüp emr idüp, ne kadar Anatolu'da ve Rumelin'de kızıl taclular, sufiler varsa teftiş itdürüp oglıyla ve kızıyla göçmek buyurup, Mota vilayetine Moton ve Koron hisarı tarafina gönderdiler. Hükm-i padişahidir, siyaseti padişahandur, evvelden bu sürülmek olagelmiştir, padişahlar adetidür..."*[8] Arka-arkaya gelen isyanlar ve rahatsızlıklar, daha sonra yaşanan büyük sürgün devlete karşı bölgedeki nefreti daha da artıran ve bardağı taşıran olay olduğu anlaşılıyor.[9] Hatta Osmanlı sınır komutanlarına buyruklar verildi. "*Bundan böyle Sufi adıyla hiç kimsenin Anadolu'ya geçmemesine ve yolların kollanmasına dair buyruklar verildi... Şah İsmail... Babasının ahbaplarının Acem diyarına gitmelerine izin verilmesini rica etti. Ama onun bu istekleri hiçbir zaman karşılanmadı*".[10] Bilakis Osmanlı ahkam defterlerinde yazılanlara göre, 1500 yılından itibaren, II. Bayezid, Erdebil'e gidip gelen Anadolu Türkmenleri'ni'ını "*öldürün*" diye emirler göndermiştir. 1501 tarihli ahkam defterinde Yukaru Taraf veya Yukarı Canib olarak nitelendirilen Safevi tarafina sığınmak isteyen Erdebil tekkesine bağlı silahlı sufilerin öldürülmesi, buna karşılık oradan da Osmanlı topraklarına sığınmak isteyenlere izin verilmemesini buyuran hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı-Safevi arasında belli bir nüfus hareketliliği mevcut. II. Bayezid devrine ait 1501

6 Anonim, *Kızılbaşlığın Tarihi (Tarih-i Kızılbaşiyye)*, Tercüme, Notlar ve Tıpkıbasım: Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 25

7 Bilge, *age.*, s. 65.

8 Necdet Öztürk, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 219; Bilge, *age.*, s. 71

9 Zeynel Çoşar, *Höbek Kurultayından Safevi Devletine Şah İsmail*, Sergi Yayınevi, İzmir 2013, s. 147

10 Solak-Zade Mehmed Hemdemî Çelebî. *Solak-Zade Tarihi*. C I, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 428-429; Baki Öz, *Alevilik ile ilgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yayınları, İstanbul 2014, s. 235

tarihli bir ahkam defterinde yer alan hükümlerde Şah İsmail'in yanına giden ve gelen Sufilerin derhal yakalanıp siyaseten idam edilmeleri, hiçbir bahaneyle serbest bırakılmamaları gibi çok sert bir karar ilgililere bildirilmiştir.[11] Bayezid'in Sivas Sancakbeyi'ne gönderdiği hüküm ise şu içerikdedir: *"... Süfiyan taifesinden şunlar ki Erdebiloğlu'na varalar, yolda varışta ve gelişte herhangisi ele girerse mecal vermeyüp selb (yok etmek) ettiresiniz*".[12] II Bayezid'in Sivas Beylerbeyi'ne gönderdiği hükmü hümayunun benzerleri şehzadelere de biraz farklılıklarla aynı içerikte yazılarak gönderilmiştir. Şehzade Mahmut'a yazılan emirnamede Baba Bayezid, *"hey oğul, tüm yasaklarıma rağmen senin olduğun bölgede Aleviler Erdebil'e gidip geliyorlarmış. Ama sen orada, benim, "Gördüğünüz yakaladığınız yerde öldürün, asın" emrimi pek de uygulamıyorsun"* [13] diye uyarmıştır. Bu nedenle Anadoluda çıkan isyanlar sonucunda da Safevi Devleti'ne göçler yaşanırdı. Oruç Bey'in metni, Şah İsmail'e doğru akıp giden Türkmen kitlesinin bilincindedir. Onun içindir ki, sözleri çok nettir. *"Rumelinde, Anadolu'dan, evini barkını satıp savan, terk edip"*[14] Şah İsmail'e katılan Kızılbaşlardan söz eder. Kemalpaşazade, Anadolu'dan Tebriz'e olan göçü şu dizelerle anlatıyor:

> *"Türkler terk edip diyarların,*
>
> *Sattılar yok bahaya davarların*.
>
> Ömründe ve diyarında kendüye kimse adem dimeyen bikârlar tuman beğleri olup hadden ziyade itibar buldular. İşinden çıktı gitti...Yerden ayrılıp, yurdun terkidüp çubuğun dağıttı. Evin ocağın yaktı harap etti. Ana varan begler olurmuş deyu zikrolan taifeden kalanları dahi keman-ı intikamı kurmuşlardı..."

Bu göçler sayesinde ileride kurulacak olan Safevî Devleti'nin askeri gücü elde edilmiştir. Öyleki Safevî devleti kurulduktan sonra ve hatta iki asır boyunca bu göçler zaman zaman devam etmiştir.

Merkezi yönetimin dikkatini üzerinde toplayan, alarm zillerini çalmasına yol açan olay 1511 yılındakı "Şahkulu" isyanıdır. Şahkulu isyanı uzaktan, Şah İsmail tarafından kumandalı bir hareketten çok, kendiliğinden gelişen bir halk harekatıdır.[15] Safevi tarihçisi Hasan Rumlu, Şahkulu'nun Azerbaycan'a Şah

11 Feridun Emecen, "Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları", *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu* (2003), s. 38

12 Emecen, *age.*, s. 44.

13 Emecen, *age.*, s. 45.

14 Oruç Bey, *age.*, s. 219.

15 Bilge, *age.*, s. 75.

İsmail'in yanına gitmesinin engellenmesi üzerine isyanın patladığı görüşündedir: "*Tekeli Şahkulu Baba, Teke ili diye ünlenen Menteşe ve Germiyan vilayetlerinden bir grup sufi ile Cem mertebesindeki Hakan Dergahı'na gitmek için ihram bağladı*"[16], diye yazıyordu. Ama Şahkulu'nun bu tavrının altında yatan sebep yalnızca bu değildi. Osmanlı Devleti'nin o dönemde toplumdaki ekonomik işleyişi kontrol ve kayıt altına almak istemesi özellikle göçebelerin bu isyan içerisine katılmalarına zemin hazırladı. Şah İsmail ise bu göçebe insanlardan vergi almayacağını ve eski düzenin davam edeceğini söylüyordu.[17] Belgeler Şahkulu isyanının Osmanlı devletine verdiği zararları şöyle dile getiriyor: "*Asıl Kızılbaş kendisi gelse bu kadar kıyım olmazdı*"[18]. Şahkulu'nun Şah İsmail'in emriyle ayaklandığını söyleyen Osmanlı yönetiminin genel kanaatine rağmen, Sivas'taki savaştan sonra Tebriz'e ulaşan kafileye karşı Şah İsmail'in hiç de iyi davranmadığı ve Safevi devletine gidenlere çok kızdığını ve önderlerini cezalandırdığını bir çok tarihi kaynak ayrıntılı olarak yazar.[19] Şahkulu öldürülünce Erzincan üzerinden 15.000 Tekeli - Türkmenn Safevi devletine göç etti.[20] 1512 yılında Osmanlı tahtına Selim'in geçtiğini haber alan Şah İsmail Rumlu Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndererek ona bu ülkedeki kızılbaşları toplamasını emretti. Safevi hükümdarı Sultan Selim'in her halde, onlara birşey yapacağından kaygılanmıştı ki, şüphesiz haklı idi. Nur Ali Halife Kara Hisar (Şebin) da iken Sivas, Amasya, Tokat bölgesi Türkleri'nden 3-4 bin kişilik atlı grubu aileleriyle birlikte ona katıldılar.[21] Osmanlı tahrir kayıtlarında bölgede boşalan köylerden bahsedilmesi bu katılım ile ilgili olmalıdır.[22] Yavuz Sultan Selim döneminde de Anadolu'dan Safevi Kızılbaş devletine Türkmen aşireti, Safevî Tarikatı müntesibi olarak göç eden kitleni engellemek için daha sert kararlar alındı. 1513 yılı sonlarında Edirne'de askeri, siyasi ve dini yöneticilerin katıldığı büyük bir divan toplantısını yapar. İdris-i Bitlisi o sırada yaşananları şöyle yazar:

16 Hasan Rumu, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't- Tevarih)*, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s. 154.

17 Cemal Canpolat, *Osmanlı Belgelerinde Aleviler Hakkında İdam ve Sürgün Fermanları*, Markiz Yayınları, İstanbul 2012, s. 24

18 Öz, *age.*, s. 125

19 Coşar, *age.*, s. 153-156; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't -Tevarih*, haz. İ.Parmaksızoğlu, C V, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s. 42-68; Müneccimbaşı Ahmet Dede. *Müneccimbaşı Tarihi,* C II, haz. İ. Erünsal, Tercüman Yayınları, İstanbul 1974, s. 427-432; Solak-Zade, *age.*, C I, s. 445-457

20 Veli Saltık, *İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2004, s. 249, 277; Sümer , *age.*, s. 33, 46

21 Rumlu, *age.*, s. 164

22 Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe, İstanbul 2014, s. 114

> "...Erdebil şeyhlerinin müritlerinden ve inananlarından birçok kimseyle ilhat sahibi torunlarından geriye kalanlar bu yörelerde bulunmaktadırlar... Osmanlı ülkesinin büyük alimleriyle ilimlerde derinleşmiş büyük imamlar -şöyle dediler: Bu zalim taifenin ortadan kaldırılması ve bu günahkar mülhit fırkanın yok edilmesi, kudretli Sultan ve kahredici vali için, kafirlerle Frenk ve Tatar'la savaşmaktan daha öncelikli ve önemlidir".

Sonuç olarak Müftü Hamza Sarı Gürz Nurettin Hamza Efendi

> "Ey Müslümanlar bilin ve haberdar olun ki, reisleri Erdebil oğlu İsmail olan Kızılbaş- topluluğunun durumu kafirlerin halinden daha kötüdür. Sadece İslam sultanının onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp mallarını, miraslarını, evlatlarını alma hakkı vardır.. Bu toplanmadan sonra onların tövbe ve pişmanlıklarına inanmamalı ve hepsini öldürmelidir".

diye fetva veriyor. Bu fetvaya benzer bir fetvayı Yavuz döneminde Şeyhülislam olan İbn Kemal Paşazade yayımlamıştır: *"... her kim zorunluluk olmadan onlara özgü kırmızı şapkayı giyerse, küfürün korkusu ona hakim olur... bunlar dinden dönmüşlerin muamelelerini görürler. Öyle ki yenilseler bile, oralar dar şehirlerinde ol harb olmaya davam eder... İnsanlardan birisi... onların dinini seçse, onun da kesinlikle katli vaciptir."*[23] Safevi yanlısı Kızılbaş Türkmenler için verilen bu fetvaların sonucunu Solakazade şöyle aktarıyor: *"Padişah hazretleri Anadolu'da oturduğu zamanlar, Kızılbaşları denetlemek için il valilerine fermanlar göndermiş ve yedi yaşından yukarıda olanlardan... adlarını defter ettirmişti. Toplam kırkbin olan sapıkların kimi öldürülmüş, kimi tutsak edilmişti."*[24] Defterdar Ebu'l Fadl Mehmet Efendi -Selimşah-name'de şöyle yazıyor: *"Getirilen defterlere nazaran, yaşlı, genç kırkbin kişi yazılmıştı. Ondan sonra her yörenin hakimlerine memurlar defterler getirdiler. Bunların gittikleri yerlerde kılıç kullanılarak öldürülenlerin sayısı kırkbini geçti".* Osmanlı tarihçilerinin birçoğu bu olayı onaylar. Dikkat edilmesi gereken sadece Anadolu'nun Türkmen Kızılbaşlardan "temizlemesi" değil, buna paralel olarak boşaltılan bölgelere Kürtlerin yerleştirilmesi idi. Kaynaklar kızılbaşları katletti diye İdris Bitlisi'ye ve Kürt derebeylerine verilen rüşvetleri 25 katır yüküyle gönderilen akçaları (altınları), ihsan idilen 500 hilat ve 17 sancağı çok özlü olarak anlatır.[25] Bütün bunlara rağmen Yavuz Sultan Selim bile Anadolu'dan Safevi devletine yapılan göçleri engelleyemedi. Devlet politikası haline gelen Safevilik, Osmanlı

23 Öz, *age.*, s. 105.

24 Solak-Zade-Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zade Tarihi*, C II, haz.Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 16.

25 Solakzade *age.*, C II, s. 39-40; Bitlisi, *age.*, s. 284; *Hoca Sadettin Efendi*, *age.*, s. *271;* Müneccimbaşı Ahmet Dede, *age.*, s. 477.

Devleti'ndeki etkilerini Celali isyanları ile devam ettirmiş ve Safevi Devleti'ne Anadolu'dan göçler, 16. yüzyıl boyunca sürmüştür.

Sultan Süleyman'ın da sınırı kapatmaya yönelik tüm girişimlerine rağmen, sınır tam bir kevgir gibiydi. Kaçakçılık ve halkın göçü her şeye rağmen devam ediyordu. Michele Membre 1539'da hayvanlarıyla birlikte Erzincan'dan Tahmasp'ın ülkesine göç eden ve ona biat eden 800 hanelik bir Türkmen grubundan bahseder.[26]

1555 yılında Amasya barışından önce de, Anadolu'dan Safevi Devleti'ne toplu ve devamlı şekilde göçler olmuştur. Adıgeçen barış andlaşmasında iki taraf ülkelerinden diğerine sığınacakların iade edileceğine dair bir madde bulunması, bu gibi göçleri önlemek maksadiyle Osmanlılar tarafından koydurulmuş olsa gerektir. Bu göçler yine eskisi gibi başlıca Rum eyaleti (Sivas, Amasya, Tokat bölgesi) ile Boz Ok sancağı, Dulkadir ili ve Haleb ları'ndan yapılmakta idi. Bu göçlerin ana sebebi veya onlardan biri, evvelce belirtildiği gibi, gayri adilane bir icraatın uygulanmasıdır.[27] İmzalanan barış sonrasında bile Anadolu'da isyanların dinmediğini gören Osmanlı sultanları Kızılbaş taraftarını katletmektense ara sıra sürgüne göndermek kararı da almışlar. II. Selim'in (1566-74) yetkilileri Anadolu'dan insanlara yurtlarını terk edip, uzak bir yere, bu kez Venedik'ten yeni alınan Kıbrıs'a yerleşme emri verdiler. Böyle zorunlu bir yerleşim kampanyası için birkaç neden vardı. Birincisi, ada kitlesel köleleştirme nedeniyle eski sakinlerinin çoğunu kaybetmişti. Lefkoşe'den esir alınanları listeleyen tek bir defterde, çoğunluğu kadın ve çocuk, 13.700 kişiden söz edilmektedir; Osmanlı fethinden önce Kıbrıs'ın toplam nüfusu yaklaşık 165.000'di. Sahipleri bu tutsakların çoğunu muhtemelen diğer eyaletlere, özellikle Suriye ve İstanbul'a satmışlardı. Adada büyük miktarda kullanılmayan toprak olduğu dikkate alınınca, sürgünlerin yerleşimi aynı zamanda topraksız insanlara çiftlikler verip, böylece onları mali açıdan üretken kılmayı hedefliyordu. Ancak, Kıbrıs'ta zorunlu yerleşim bir tür cezalandırma işlevi görebiliyordu. Yerel toplumlar yeniden iskana tabi tutulacak kişileri seçebiliyorlardı. Bunun sonucu olarak toplumlarında istenmeyen çok sayıda kişi kendilerini sürgün listesinde buluyordu.[28] III.Murad dönemine aid mart 1576 tarihli belgede ise -Rum beylerbeği'ne *"sapık inanca ilişkin kitaplar olduğu şikayeti üzere bu kitaplar kimde bulunursa vakit geçirmeden o kişiyi kitaplarla birlikte İstanbul'a yollanması"*

26 Michele Membre, Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542), translated with introduction and notes by A.H. Morton, School of Oriental and African Studies, London 1993, p. 18.

27 Sümer, *age.*, s. 71.

28 Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, *Türkiye Tarihi 1453-1603,* C 2 - *Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu,* ed. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, çev. Bülent Üçpunar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 476-477.

buyrulmaktadır. Yine III.Murad dönemine aid bir belgede *"Eyalet-i Rum (Sivas, Amasya, Çorum, Canik, Şebin-Karahisar, Bayburt, Kemah, Malatya, Divriği, Darende, Gerger, Bozok (Yozgat), Trabzon'da sapık inançlı olanların aileleriyle Kıbrıs'a sürgün edilmeleri, bu kişilerden halife olanların haklarından gelinmesi"* buyrulmaktadır. Kıbrıs'ta 1570'lerde ve daha sonra gerçekleştirilmeye çalışılan yerleşim projesi başarısız olmuştur. Belki de Osmanlı egemenliğinin istikrar kazanması Anadolu' da gerçek bir köylü toplumunun gelişmesine olanak vermişti ve bu köylüler bir önceki dönemin göçebe ve yan-göçebeleri kadar eşyalarını toplayıp, gitmeye eğilimli değildiler. [29]

Bütün çabalara rağmen Anadolu'dan Türkmen göçlerini önlemek mümkün olmadı. Büyük Şah Abbas devrinde de Anadolu'dan İran'a göçler oldu. Safevi hükümdarı 1603/1604 yılında Erivan'ı kuşattığı esnada Anadolu'dan ikibin eve yakın göçebe bir Türk topluluğu geldi. İskender Beğ'e göre, bunlar Osmanlı'da geniş çapta yağmacılık yaptıklarından kendilerine Sil-Süpür denilmiştir. Şah Abbas Sil-Süpürler'i birkaç bölüğe ayırarak Save, Rey, Huvar ve Firuzkuh taraflarına gönderdi. Ertesi yıl (1604/1605) yine Anadolu'dan, çoluk çocuk'ları ve malları ile kalabalık bir sofu kütlesi daha Kızılbaş ülkesine gelmişti. Erzurum-Pasin arasında yaşayan Mukaddem oymağı da Safevi Devleti'ne göç ederek Merağa taraflarında yerleştirildi. 1608-1609'lu yıllarda ise sayısı 13.605 kişiye ulaşan Celali toplulukları Kızılbaş ülkesine geldi. Fakat bunlara Şah'ın emri ile gereken konukseverlik gösterildi ise de davranışları ile Kızılbaşlar arasında hiç de iyi bir tesir bırakmadılar. Büyük Şah Abbas Celalileri Kürdler'e karşı kullanmak üzere Urmiye ve Selmas taraflarına sevk etti. Vezir-i Azam Kuyucu Murat Paşa gösterdiği şiddetten dolayı binlerce Celali'nin Kızılbaş'a iltica etmesine sebebiyet verdiği için aleyhdarları tarafından tenkid ediliyordu. Bunların başında gelen Nasuh Paşa, Padişah'tan da müsaade alarak Diyarbekir'den Celali ileri gelenlerine afnameler gödermiş ve hizmete alınacakları vaadinde bulunmuştu. Bu tedbir ile Celaliler'in pek çoğu Osmanlı ülkesine döndü. Celaliler'den Şah'ın hizmetinde ancak Kara Said ile Kekeç Mehmet kalmıştı ki, bunların maiyyetinde de ancak beşyüz kişi vardı. Bu göçlerden diğer biri de Beğdili boyuna mensup olan Gündoğmuş'un 1623 yılında Bağdad seferi esnasında başında bulunduğu oymağı ile Şahseven olarak Büyük Şah Abbas'ın hizmetine girmesidir. Gün Doğmuş Sultan olarak Safevi Devleti'nde emirler arasına girmiş ve Azerbaycan'da geniş dirliklere sahip olmuştur.[30] Genelde Anadolu'nun belirli kesimlerinde, nüfusun ciddi boyutta azaldığı 17. yüzyıl başlarında, Safevi sınırı yakınındaki topraklarda yaşayan bazı aşiretler batıya

29 *Türkiye Tarihi*, C II, s. 488.

30 Sümer, *age.*, s. 154-155.

göçtü, hatta bazılan Ege adalarına geçti.- Bu hareketler muhtemelen pek çok anlaşmazlığa yol açıyordu. Genellikle kaybeden taraf, atları ve askeri deneyimleri olmayan köylülerdi. Yine de Anadolu göçebeleri, yetkililerin çeşitli aralıklarla canlanan yerleştirme çabaları yüzünden resmi belgelerde sık sık kendilerine yer bulmuşlardı. Böyle ilk büyük proje, özellikle Türkçe konuşan göçebeleri güneydoğu Anadolu ve kuzey Mezopotamya'ya yerleştirmek üzere 1690'larda başlatıldı. Büyük bir devlet gücü harcanmasına rağmen proje başarısızlığa uğradı, çünkü yeni yerleşimcilere kritik geçiş yıllarının sıkıntılarına dayanmalarını sağlayacak yardım yapılmamıştı. Üstelik yerleştirildikleri yerler tarımsal değil askeri ölçütlere göre belirlenmişti.- Sonuçta eski göçebe ve yarı göçebeler yerleşimlerini terk ettiler.[31]

Sonuç

Anadolu bölgesi ister Osmanlı, isterse de Safevi devletinin insan kaynağını karşılayan mühim miktarda kitlesini kendinde barındırıyordu. Safevi devleti'nin ortaya çıkışı ile özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Türkmenler da Safevi Devleti'ne tabi olmuştur. XVI. Yüzyılın başlarında Osmanlı-Safevi çatışmalarının yoğunlaşmasından itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Safevi Devleti'ne çok sayıda Türkmen gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sergilediği siyasi tavırla bu göçler bir türlü engellenemedi. Anadolu nüfusunun meşakkatli hayatları Osmanlı Devleti'nin bölgeye hakim olmasıyla son bulmamış, Kızılbaş taraftarlarından boşalan yerleşim yerleri Kürt beyleri arasında timar olarak dağıtılmıştı. Kürtlerin yerleşdirilmesi üzerine de bilakis bugün yaşanmakta olan Kürt sorunu ortaya çıkmıştır. Tüm kayıtlar ve belgeler gösteriyor ki, Anadolu'nun diğer yöreleri gibi 1514 yılında Erzincan-Tunceli-Elazığ-Diyarbakır-Musul-Urfa hattında büyük bir -Kızılbaş nüfusu yaşamaktaydı. Şubat 1514 tarihli bir Venedik belgesinde, Anadolu ahalisinin beşte dördü yani %80'i Şii olarak gösterilmektedir. Nereye gitti bu kadar insan? Elbette ki, 1514 yılından sonra sistemli olarak sürüldü, kürtleştirildi, veya Safevi Devleti'ne göç etmeye mecbur bırakıldı.

31 Faroqhi, Suraiya, "Kırsal Yaşam", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 444-445.

Kaynaklar

Uğur, Ahmet, *Kemalpaşa-Zâde İbn-Kemal*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1996, s. 157.

Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, s. 311.

Akyol, Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 220.

Arslan, Hüseyin, 16 yy. *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus İskan, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 431.

Bilge, Reha, *1514 Yavuz Selim ve Şah İsmail. Türkler, Türkmenler ve Farslar*, Giza Yayınları, İstanbul 2011, s. 438.

Bitlisi, İdris, *Selim Şah-Name*, haz. Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara 2016, s. 504.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz dünyası,* C I, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989, s. 525.

Canpolat, Cemal, *Osmanlı belgelerinde Aleviler Hakkında İdam ve Sürgün Fermanları*, Markiz Yayınları, İstanbul 2012, s. 192 .

Qezvini, Budaq Monşi, *Cevaher el-exbar (Bexş-e tarix-e İran ez Qaraqoyunlu ta sale 984 hicri qemeri)*, Miras-e Miras, Tehran 1378, s. 325 .

Coşar, Zeynel, *Höbek Kurultayından Safevi Devletine Şah İsmail*, Sergi Yayınevi, İzmir 2013, s. 376.

Çetinkaya, Nihat, *Kızılbaş Türkler: Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi*. Kripto, Ankara 2012, s. 575.

Defterdar Ebu'l Fadl Mehmet Efendi, *Selimşah-name*. s. 65/a

Emecen, Feridun, "*Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları*", Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu, (2003), s. 33-48

Engin, İsmail, Franz, Erhard, *Aleviler: Kimlik ve Tarih : Alewiten: identität und geschichte*, Deutsches Orient-Institut, Hamburg 2000.

Gündüz, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe, İstanbul 2014, s. 175.

Haneda, Masashi, *Le Chah et les Qizilbas – Le systeme militaire Safavide*, Klus Schwarz Verlag, Berlin 1987, s. 256.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't – Tevarih*, haz. İ.Parmaksızoğlu, C IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s. 408.

İnalcık, Halil. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, p. 480.

Kızılbaşlığın Tarihi (Tarih-i Kızılbaşiyye), Tercüme, Notlar ve Tıpkıbasım Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 256.

Mahmudov, Yaqub, *Azerbaycan Diplomatiyası*, Tahsil, Bakı 2006, s. 416.

Membre, Michele, Mission *to the Lord Sophy of Persia (1539-1542),* translated with introduction and notes by A.H. Morton, School of Oriental and African Studies, London 1993, p. 110.

Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C II, haz. İ.Erünsal, Tercüman Yayınları, İstanbul 1974, s. 620.

Öztürk Necdet, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 302.

Öz, Baki, *Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yayınları, İstanbul 2014, s. 302 .

Öztuna, Yılmaz, *Bağlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, C IV, Hayat Yayınları, İstanbul 1964, s. 290.

Rumlu, Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevarih)*, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s. 256.

Saltık, Veli, *İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2004, s. 284.

Sarwar, Ghulam, *History of Shah Isma'il Safawī*, The Muslim University, Aligarh 1939, p. 126 .

Solak-Zade, Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zade Tarihi*, C I, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 504.

Çelebî, *age*, s. 684.

Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri),* Güven Matbaası, Ankara 1976, s. 265.

Faroqhi, Suraiya, *Türkiye Tarihi 1453-1603* C 2 - *Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu,* ed. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, çev. Bülent Üçpunar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 792.

Faroqhi, Suraiya, "Kırsal Yaşam", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu,* ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 441-459.